

ESTUDI DE LA DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA DELS FITOTOPÒNIMS RELATIUS AL MEDI HUMÀ AL LLEVANT DE MALLORCA

Joan Caldentey Brunet i Miquel Grimalt Gelabert

XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Santa Maria del Camí, 2008

És sabut que la toponímia és, en moltes ocasions, un clar descriptor del paisatge. La fitotoponímia –noms de lloc referits al món vegetal– són els millors il·lustradors de les característiques del paisatge. Tot seguit s'estudiarà la distribució a la comarca del Llevant de Mallorca dels fitotopònims relacionats amb el medi humà i la vegetació cultivada. D'aquesta distribució se'n farà una lectura d'on abstraurem els paisatges agraris que aquests noms de lloc ens descriuen.

L'ÀREA D'ESTUDI I SEU EL MARC GEOGRÀFIC

El sector de treball és tot l'àmbit geogràfic de la Comarca del Llevant de Mallorca és totalitat dels termes municipals de Manacor, Sant Llorenç des Cardassar, Son Servera, Artà, Capdepera i una petita part del terme municipal de Petra funcionalment lligat des de temps històric a Manacor. Els límits de l'àrea en aquest sentit són els següents: a l'est i al nord, la Mar Mediterrània; al sud, la divisòria entre els termes municipals de Manacor i Felanitx mentre que a l'oest la frontera vendria marcada pel límits orientals dels municipis de Manacor, Sant Llorenç des Cardassar i Artà seguint en gran mesura el traçat del gran col·lector insular del Torrent de Na Borges (vegeu mapa 1).

A dia d'avui l'actualitat, el Llevant de Mallorca està poblat per unes quasi 70.000 persones, representa una extensió de 440 km². Del seu marc geogràfic dir que l'agricultura, i la ramaderia en menor grau, foren les activitats econòmiques que alteraren el paisatge des de l'arribada dels primers humans fins als anys 50 del segle passat. Cada activitat representa diferents models econòmics, sistemes de colonització i en definitiva distintes maneres d'interacció amb el medi.

Mapa 1: El Llevant dins Mallorca

Una interacció que inevitablement passa per anomenar els elements que integren el territori. Tot l'anterior òbviament condicionat pel context historiogràfic i les condicions del medi primigeni. A partir d'aquest moment, la progressiva terciarització de l'illa i la litoralització associada al desenvolupament del sector turístic, i els canvis en la ruralia marcats per l'abandonament de terres de cultiu, la rururbanització han estat les forces generadores d'un nou paisatge que és el que tenim els nostres dies. Tal com veurem, tot l'anterior es tradueix en l'existència d'uns paisatges agraris perfectament reflectits en la fititoponímia.

ELS FITOTOPÒNIMS RELATIUS AL MEDI HUMÀ A L'ÀREA D'ESTUDI

L'activitat agrària –tot i les transformacions territorials de les darreres dècades induïdes pel turisme– ha estat la que més ha transformat el medi natural, i d'aquest fet les evidències són nombroses al corpus fitotoponímic amb quasi 400 referències al món dels cultius. Cal dir, però, que no totes les referències tenen una significació paisatgística ja que en moltes ocasions la referència com hem vist és anecdòtica, noms de lloc que discriminarem

considerant exclusivament aquells fitotopònims amb un elevat nombre de referències i que per tant tenen una clara connotació paisatgística. Des d'aquesta òptica, estudiarem la distribució geogràfica dels noms de lloc relatius a la figuera (*Ficus carica*), l'ametller (*Prunus dulcis*), el garrover (*Ceratonia siliqua*), la vinya (*Vitis vinífera*), l'olivera (*Olea europaea*) i als cultius considerats de regadiu introduïts per un conjunt de genèrics que tot seguit veurem. En total, en aquest conjunt de noms de lloc trobam la no menyspreable quantitat de 375 referències. En aquest sentit, farem al·lusió a la significació territorial i veurem com la distribució de noms de lloc, i per tant de cultius en temps actuals o pretèrits, no és atzarosa ja que respon a un conjunt de factors naturals i humans.

EL MÓN DE L'ARBAT DE SECÀ

De les espècies anteriorment mencionades, la més nombrosa en la toponímia és la figuera (mapa 2) amb 84 referències. Incloem les referències al genèric figueral i a l'espècie de manera directa i indirecta. La seva distribució sobre el territori comarcal és francament homogènia excepte als sectors septentrionals més muntanyosos de les Serres de Llevant pel que és present tant als sectors litorals planers –marines– com a les terres de conreu interiors. En moltes ocasions (mapa 6), les referències a la figuera apareixen lligades a l'ametller, espècies que requereixen unes condicions similars a la figuera pel seu cultiu, tot i que en la toponímia del Llevant de Mallorca no ha estat tan citada (37 exemples de tot el conjunt de referències directes i indirectes a l'espècie). La seva distribució és pràcticament idèntica a la figuera, trobant-la citada tant a indrets costaners com a costers i planers.

Figueres i ametllers esdevenen al cas del Llevant illenc dos paradigmes de distribució de l'arbat que abasten tota l'àrea d'estudi i constitueixen una realitat evident al paisatge del qual en són una espècie clarament dominant. Tot i això, es tracta d'un arbat amb franc retrocés a causa de l'escàs valor comercial dels seus fruits molt apreciats en altres temps. Aquest mateix motiu justifica la seva nombrosa presència al paisatge. Les característiques d'aquests noms de lloc exposades amb anterioritat reflecteixen clarament el paisatge agrari que evoquen aquestes espècies. D'aquesta manera l'abundància de figuerals i ametllers és indicativa de la important extensió que ocupa sobre els territoris d'aquesta tipologia d'arbat. Igualment, l'elevat nombre de Sementers dels Ametllers i Sementer/ Clova de ses Figueres és indicatiu de l'existència de parcel·les ocupades per alguns d'aquests dos arbres a moltes de possessions, establits, finques o propietats de l'àrea d'estudi. Els determinants en el cas que l'espècie sigui un genèric (figuerals o ametllers), com hem dit, en moltes ocasions és el nom d'una d'aquestes darreres, especialment en el cas de la figuera. Figueral de Son Brau, Figueral de ses Toltes, s'Ametllar Vell de ses Talaies...

Una tercera espècie d'arbat cultivat –tot i que també pot créixer de manera subespontània–, és el garrover. Les referències a ella no són tan nombroses com els dos exemples anteriors, 25 referències en total. La distribució geogràfica d'aquests noms de lloc és molt similar a la de l'ametller i la figuera, si bé la incidència paisatgística d'aquesta no és la mateixa. De

fet, cal recordar que moltes de les referències toponímiques van atribuïdes a un individu en concret –cas per exemple des Garrover Manacorer–, a més el menor valor agrari del seu fruit –la garrova– no és tant elevat com la figa o l'ametlla, i això es tradueix en el fet que si bé l'espècie podria ser qualificada com a molt present a la comarca no ocupa les extensions dels altres dos cultius. A més, apareix freqüentment combinada amb el cultiu de cereals. Uns cultius amb absència la fitotoponímia de l'àrea d'estudi ja que al ser elements homogeneïtzadors del paisatge i al ser cultius estacionals no tenen rellevància dins la cultura popular. Aquest fet pot “contaminar” les referències toponímiques al garrover. Tampoc els noms de lloc referits a l'espècie són especialment nombroses a l'àrea litoral on és present l'*Oleo Ceratonion*. Comunitat vegetal d'on el garrover (*Ceratonion siliqua*) n'és l'espècie dominant.

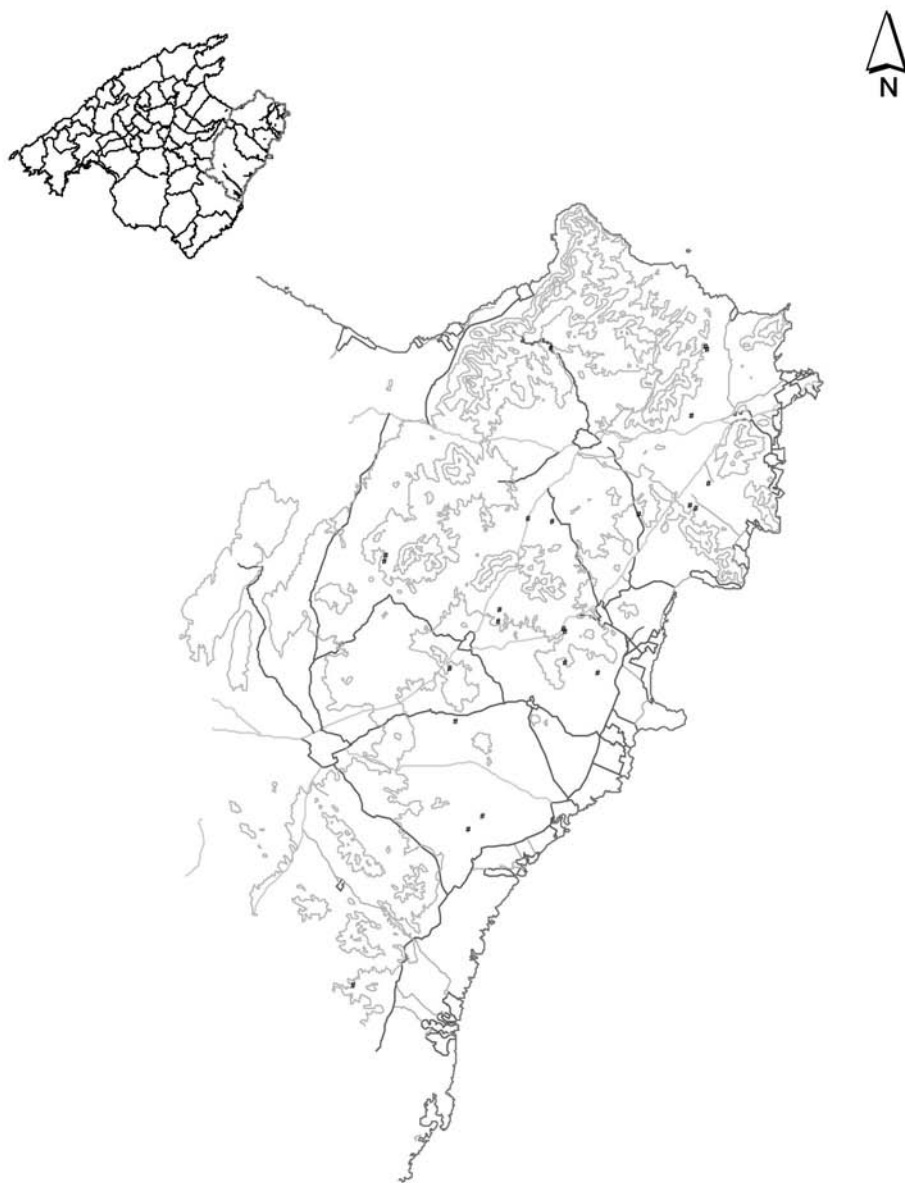
ELS PAISATGES DE L'OLIVERA

Si les figueres, ametllers i garrovers són les dominadores tant pel que fa a la incidència paisatgística com pel que fa al nombre de referències en la toponímia l'olivera en canvi no és a principis del segle XXI una espècie dominant al nostre paisatge però si en la toponímia 53 referències en total (mapa 5). Els noms de lloc referits a la olivera (Olivars, Tafones o altres referències directes o indirectes a l'espècie) ens apareixen citats a dues localitzacions molt concretes, bé a les Serres de Llevant (nord del terme de Sant Llorenç, termes d'Artà, Capdepera i part de Son Servera principalment). La segona de les àrees és part del litoral del Llevant que donen lloc a Sementer o indrets de possessions litorals i de marina.

A la primera de les àrees el cultiu de l'olivera va associat a la producció d'oli lligades a les àrees muntanyoses, cultiu en retrocés, tot i el repuntament de la darrera dècada a les Serres de Llevant i encara dominant a la Serra de Tramuntana. Es tracta d'unes oliveres presents als paisatges de l'àrea d'estudi des de temps preturífics. La segona àrea és tracta d'un olivar pràcticament desaparegut i del que exclusivament en trobam referències fossilitzades. Les referències indirectes l'espècie que ens evoquen paisatges històrics els trobam presents a noms de lloc con Sa Tafona al centre del terme municipal de Sant Llorenç. En l'actual ús del sòl a l'àrea l'olivera és pràcticament inexistent a l'igual que les referències toponímiques a l'espècie si bé aquest nom de lloc és clarament indicatiu de la presència pretèrit del cultiu de l'olivera a l'àrea d'estudi. (GRIMALT GELABERT, M:RODRÍGUEZ GOMILA, R 2004)

L'ESCASSA REPRESENTACIÓ EN LA TOPONÍMIA DEL MÓN DE LA VINYA

Dins la trilogia mediterrània, la vinya a l'igual que l'olivera juga un important paper destacat. A l'àrea d'estudi sigui de manera directa (a través de diferents genèrics ja citats) o indirecta (lògicament en forma de determinant) la vinya ens apareix citada a la toponímia

*Referències toponímiques
al garrover.*

0 6 12 Kilometers

A horizontal scale bar with three segments. The first segment is labeled '0', the second '6', and the third '12 Kilometers'.

*Referències toponímiques
a l'ametller.*

0 6 12 Kilometers

A horizontal scale bar with three segments. The first segment is labeled '0', the second '6', and the third '12 Kilometers'. The bar is solid black with white text.

*Referències toponímiques
a l'olivera.*

0 6 12 Kilometers

A horizontal scale bar with three segments. The first segment is labeled '0', the second '6', and the third '12 Kilometers'. The bar is black with white markings at the 0, 6, and 12 km points.

en una trentena d'ocasions (mapa 6). La localització geogràfica d'aquests noms de lloc es concentra en dos indrets molts representatius descrivint-nos dos paisatges on la *vitis vinífera*. Al periurbà dels nuclis de població principalment Artà, Capdepera amb un clar predomini de les referències en diminutiu (vinyeta) ens trobam referències a l'espècie a unes àrees on el minifundisme és especialment present. Igualment trobam un nombre de referències disseminat on predominant nom de lloc indicatius de la presència de tanques, sementers i cloves de possessions ocupades pel cultiu (sa Clova de Sa Vinya de Sa Begura, Vinya de Bellpuig, Vinya de Son Jaumell, Vinya de sa Bedeia...). Si analitzam la incidència paisatgística al Llevant de Mallorca observarem l'omissió que en fa al corpus toponímic de dos indrets de la comarca marcats històricament per la presència del cultiu de la vinya com son el Pla d'Albocàsser (espai meridional del terme de Manacor que forma part del triangle vinícola Manacor-Porreres-Felanitx-). En segon lloc la Colònia de Sant Pere, al terme municipal d'Artà, caracteritzat tradicionalment per la producció de vins de qualitat degut a la presència de vinyes molt aprop del litoral. La pràctica inexistència d'aquest tipus de referències a aquests dos espais s'explica a l'igual que el cas ja esmentat dels cereals. En aquest espais la vinya esdevé un element homogeneïtzador del paisatge dotant al cultiu una escassa significació territorial i conseqüentment toponímica. En canvi, a les parcel·les periurbanes o a espais molt localitzats de propietats agràries el cultiu és una excepció a un territori on no és l'ús predominant del sòl. Motiu que justifica i explica la seva incorporació en la fitoponímia tal com també ens passava amb el cas del cereal. Alguns d'aquests noms de lloc referits a la vinya són fòssils i per tant són indicatius de la presència històrica del cultiu a determinants espais avui deshumanitzats o ocupats per cultius diferents.

LES REFERÈNCIES A L'AGRICULTURA INTENSIVA

El regui és una realitat poc extensa al Llevant de Mallorca a diferència d'altres indrets de Mallorca com sa Pobla, Pla de Sant Jordi o Campos. Encara que la tecnologia hidràulica ha permès a la segona meitat del segle XX la proliferació d'espais on l'agricultura intensiva com sa Vall de Nou al terme de Manacor on el plàstic dels hivernacles defineix el paisatge agrari. A la toponímia, les referències irrigades són francament nombroses – 143 referències – i sempre utilitzant com ja hem esmentat el genèrics hort, verger o vela o alguna referència indirecta a algun d'ells. Amb tot les referències a aquests noms de lloc són àmpliament presents al sector de treball de manera dispersa a tots els indrets menys al litoral miocè calcari on les condició edafològiques no permeten el cultiu d'extensions importants d'espècies hortícoles menys enllà de l'autoabastiment familiar. Hi ha però una estricta relació en la presència de recursos hídrics i la localització d'aquests espais. D'aquesta manera diferents són les àrees on trobam noms de lloc referits als Horts i similars (vegeu mapa 7):

- Àrees molts parcel·lades fora dels nuclis urbans regades amb petits aqüífers procedents d'aigües subsuperficials. Són particularment nombroses aquest referències al periurbà de Manacor.

*Referències toponímiques
a la vinya.*

0 6 12 Kilometers

- Espais disseminats propers a torrents o fonts. Cas dels Horts de Llucamar i Hort de sa Canova a Sant Llorenç o Horts de Llodrà a Manacor irrigats per la font del Mateix nom.
- Parts regades de grans explotacions (Sementer de s'Hort, Baix de s'Hort)
- Establiments irrigats (en moltes ocasions propers a fonts) que antigament formaven part d'un finca mare actualment dividida (Hort de Son Moix, Hort de Conies, Hort de sa Begura, Hort de Carrossa, Hort de Son Doblons...)
- Extensions relativament importants de cultiu hortícoles a àrees amb presència d'aqüífers subterranis sobre margocalcàries finimiocèniques. Parlem de tot un conjunt d'horts del terme de Manacor al voltant de la ja esmentada marineta de son Perot (Hort de son Pere Andreu...).

A MODE DE CONCLUSIÓ. ELS PAISATGES AGRARIS DEL LLEVANT DE MALLORCA EN LA FITOTOPONÍMIA

L'estudi del corpus toponímic que hem caracteritzat amb anterioritat ens permet contrastant, observant i relativitzant extreure una caracterització del paisatge. Partim del principi bàsic que una agrupació densa de noms de lloc referits a un determinat cultiu pot esdevenir un paisatge agrari ben definit de tal manera que la majoria de topònims aïllats seran discriminats:

Des d'aquesta perspectiva tot seguit passam a enumerar quines són les grans unitats del paisatge que ens ofereixen la fitotoponímia són:

- Ametllers: Si bé l'espècie ens apareix citada a la toponímia de manera dispersa, especialment dins de les marines, a l'igual que la figuera, hi ha un nucli clar on l'ametllar defineix el paisatge. Es tracta d'un sector d'establiments de la possessions de Ses Cabanasses i Son Figuera al nord de la comarca que ocupa l'àrea de transició entre les Serres de Llevant i la marineta de Petra,
- Àrees disperses amb Horts i/o referències disperses a altres cultius. Els horts recordem són els protagonistes dels paisatges a les àrees periurbanes dels principals nuclis de població interns a la comarca. Per altra banda, cal recordar que moltes de propietats agràries tenen el seu hort que en una petita parcel·la annexa a les cases i propera a àrees amb recursos hídrics. Dins d'aquesta categoria incloem per tant espais interiors on la fitotoponímia no és especialment rica. Per aquest darrer motiu ens apareixen disseminats i que com ja hem dit en tota probabilitat són àrees de conreu de secà.
- Olivars. La toponímia oleícola ens indica de la presència d'oliverars a àrees disjunctes del nord de la comarca. Una annexa als alzinars la Serra de Calicant –fet bastant lògic si consideram que els vessants inferiors a l'estrat del *Quercus Ilex* ha

*Referències toponímiques
al regadiu.*

0 6 12 Kilometers

estat tradicionalment aprofitat pel cultiu de l'olivera. Seguint aquest patró trobam igualment olivars a àrees de la Serra de Calicant. En darrera instància en trobam un darrer nucli a prop del litoral del terme de Son Servera (Coma Freda).

- Vinyes: En general les referències a la vinya presenten un patró de distribució és similar als horts amb els que comparteixen el paisatge a àrees periurbanes, petites parcel·lacions o vinyetes al voltant de les cases de possessió. Són dues les àrees vitícoles de la comarca, com ja hem dit força ignorades per la fitoponímia, com són la Colònia de Sant Pere i el sud del terme de Manacor. És de fet, en aquest darrer sector on de manera tímida apareix una certa confluència de referències que ens deixen entreveure la presència d'aquesta espècie. D'aquesta manera així ho cartografiam. A més, tal i com amb posterioritat estudiarem la toponímia fòssil té un component important dins el món de la vinya a la comarca.

BIBLIOGRAFIA

- ALOMAR GARAU, G. *La distribució geogràfica del genèric clova a Mallorca in XVIII Jornades d'Antroponímia i Toponímia (pàgs 93-107)*. Palma de Mallorca. Ed UIB. 2006. ISBN 978-84-763-979-2.
- ALCOVER, M.A; MOLL, F de B:D *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: Ed Moll. 1975
- GRIMALT GELABERT, M; ORDINAS GARAU, A; CALDENTEY BRUNET, J *El paisatge vegetal de Santa Maria del Camí a través de la fitoponímia in V Jornades d'Estudis Locals (pàgs 319-327) Santa Maria del Camí*. Ed Ajuntament de Santa Maria. 2006. ISBN 84-96376-72-9.
- GRIMALT GELABERT, M; ORDINAS GARAU, A ; CALDENTEY BRUNET, J *Marines i Garrigues a Mallorca, Geografia de Dos Genèrics Toponímics in in XIX Jornades d'Antroponímia i Toponímia (pàgs 223-229)* Palma de Mallorca. Ed UIB. 2007. ISBN 978-84-7632-996-2.
- GRIMALT GELABERT, M; ORDINAS GARAU, A; CALDENTEY BRUNET, J *La fitoponímia com element definidor del paisatge. El cas de Selva in XVIII Jornades d'Antroponímia i Toponímia (pàgs 109-121)* Palma de Mallorca. Ed UIB. 2006. ISBN 978-84-7632-996-2.
- GRIMALT GELABERT, M; RODRÍGUEZ GOMILA, R; *El paisatge de Sant Llorenç des Cardassar a partir de la Fitoponímia in Sobre onomàstica. Jornades d'Antroponímia*

i Toponímia (1993-2002) (pàgs 365-378). Palma de Mallorca. UIB 2004. ISBN 84-7632-861-3

LUIS GÓMEZ A; *Geografía Social y Geografía del paisaje in Geo Crítica núm 49. Barcelona*. Ed Universitat de Barcelona. 1984. ISSN 0210-0754.

ORDINAS GARAU, A. *Geografía i toponímia a les Illes Balears. Palma de Mallorca*: Ed Moll, 2001. ISBN 84-273-4048-6.

ROSSELLÓ VERGER, V.M . *Mallorca el Sur i el Sureste*. Palma de Mallorca. Ed Cámara Oficial de Comercio, Industria Y Navegación de Palma de Mallorca. 1964. . DP PM 10-1964